

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.09-31

DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.6/26>**Ніколенко О. М.**

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

**АРХЕТИПНИЙ ОБРАЗ ВОДИ В РОМАНІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ
«ГОРЯНИН. ВОДИ ГОСПОДНІХ РУСЕЛ»**

Стаття присвячена аналізу архетипного образу води через призму взаємозв'язку головного героя зі стихією в романі сучасного українського письменника, лауреата Шевченківської премії Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». Вода виступає у тексті амбівалентним символом, в якому поєднуються протилежні якості – життєдайна сила та руйнівний потенціал: з одного боку, вона постає джерелом життя, символом родючості та духовного оновлення, з іншого, – загрожує героєві, зазіхаючи на його власний фізичний простір та духовні цінності всього його роду.

У роботі розглядається біблійний підтекст образу води, що закладає філософське підґрунтя для аналізу взаємодії героя зі стихією. На основі концепції К. Г. Юнга й М. Еліаде, в яких вода є одним з центральних архетипів, порушено питання про архетипну символіку води як елемента колективного несвідомого, що відображає глибинні структури людської психіки. З'ясовано, що в романі українського автора образ Ріки слугує не тільки символічним елементом, що зумовлює емоційні переживання героя і його екзистенційні пошуки, але й одночасно формує його часопростір, конструюючи хронотоп дому з усіма його матеріальними та нематеріальними складниками. Старий сприймає Ріку як частину свого рідного простору, вона втілює для нього стабільність та спадковість поколінь, однак, зіткнувшись із руйнівною силою води, він змушений був переглянути свої усталені принципи співіснування з Рікою.

Таким чином, у статті з'ясовано роль води як символу, який допомагає глибше розкрити світогляд головного героя та відобразити його еволюцію. Старий звертається до Ріки як до живої істоти, відчуваючи до неї повагу та вдячність, проте згодом він усвідомлює її силу як руйнівної енергії, яка загрожує всьому, що він любить і чим дорожить. Ця персоніфікація води підсилює містичний зв'язок між людиною та природою, який властивий багатьом архаїчним культурам. Мирослав Дочинець звертається до образу води як до безмежної космічної сили, що живе за своїми законами і є символом вічності. Завдяки цьому архетипному образу виявляється глибокий зв'язок між індивідуальним та колективним, між свідомим і підсвідомим.

Ключові слова: Дочинець, архетип, символ, часопростір, архетип води, хронотоп дому.

Постановка проблеми. Поняття архетипу як метакатегорії, притаманної багатьом сферам гуманітарних знань, найбільш широко представлено аналітичною психологією К. Г. Юнга [7], який і увів термін в науковий обіг. Дослідження архетипів оприявлено в наукових роботах Е. Ноймана, Дж. Хілмана, Р. Чейза, М. Еліаде та ін. У літературознавчій науці інтерес до архетипів як першообразів засвідчив Г. Н. Фрай, розробивши власну концепцію літературних архетипів. В українському літературознавстві започакований Н. Зборовською [6] дискурс архетипів розвинули в своїх розвідках Л. Базів, Н. Ковтун, О. Когут, С. Кримський, Н. Лебединцева, Н. Матвейчук та ін.

Осмислення архетипів у літературному творі дозволяє аналізувати не лише сюжетну структуру чи образи героїв, а й розкривати приховані психологічні мотиви та внутрішні конфлікти, які впливають на поведінку персонажів. Будучи важливим інструментом для вивчення структури й змісту літературного твору на символічному рівні, архетипи допомагають глибше зрозуміти емоційні та інтелектуальні процеси, через які проходять герої, зокрема їхні екзистенційні питання, прагнення до самопізнання, інкорпорованість у навколишнє середовище чи конфлікт з ним. Саме такі питання найчастіше порушуються в творчості популярного українського письменника Мирос-

лава Дочинця, який пропонує власний погляд на сучасну потребу переосмислення екзистенційних і природних викликів. У контексті глобальних екологічних криз та пошуку гармонії з природою архетипні образи не лише протагоністів, але й природних стихій набувають особливої символічної ваги. У романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» вода постає не тільки як частина середовища героя, але і як могутня сила, яка формує його духовний досвід, змушує переглянути межі людської влади над природою.

Незважаючи на чималий корпус рецепцій творчості Мирослава Дочинця в сучасному літературознавстві (Є. Сверстюк, М. Слабошпицький, М. Васьків, О. Іщенко, С. Ковпик, Л. Скорина, Ю. Дяченко, С. Жила та ін.), екокритичний дискурс в творчості письменника сформувала українська літературознавиця Л. Горболіс [1, 2, 3], яка в своїх роботах досліджує протагоністів романів Дочинця як героїв, занурених «в пласт правічних традицій предків» [1], для яких природа з її стихіями є органічним життєпростором. Міфологічний символ води слід доповнити, розглянувши водну стихію крізь призму архетипу, що й визначає актуальність нашої роботи.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити архетипний образ води в романі М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел», розкрити його багатогранний символічний зміст та глибинний зв'язок з образом головного героя; опосередковано показати, як вода в романі репрезентує архетипні елементи за концепціями К. Г. Юнга та М. Еліаде, які вбачали у водній стихії сили природи, непідконтрольної людині, символ підсвідомого та безконечного циклу життя і смерті.

Виклад основного матеріалу. Архетип води – один із найглибших та найбільш універсальних символів у культурі, релігії, міфології й психології різних народів, адже вода є основою життя на планеті. У багатьох традиціях вода символізує очищення та відродження. Наприклад, у християнстві обряд хрещення передбачає омивання гріхів і народження нової душі.

Уже в назві свого роману «Горянин. Води Господніх русел» М. Дочинець ніби натякає на божественне походження води, що виступає як священна стихія: це не просто природний ресурс чи географічний об'єкт, а сакральна сила, яка веде, спрямовує і формує шлях, подібно до того, як русло формує потік ріки. Цей мотив набуває особливого значення для головного героя – старого горянина, що бачить у водах Ріки божественний задум: «А Ріка – живіша від усього

живого» [4, с. 444]. Віддавна його рід оселився на березі Ріки, яка з дитинства вливається, як кров, у життя головного героя, ставши органічною часткою усього його ества й невід'ємною складовою часопростору його дому: «Їхня Ріка. Вона несла незбагненну присутність дому, рідної обжитої царини, прибитої до дикої гори теплими п'ятами його пращурів» [4, с. 399]. Сакралізуючи Ріку, в яку занурений від народження, старий, як і кожен з його роду, персоніфікує її, визнаючи як священну субстанцію. Взаємодія горянина з водою підсилюється через його особистісне звернення до Ріки, надавання їй характеристик живої істоти, якій можна довіряти, з якою можна спілкуватися як з рівною, проте завжди дотримуючись шанобливої дистанції, виявляючи пошану до могутньої сили води, що перевищує людські можливості та вміщує в собі первісний порядок: «...хто, як не я, слухав тебе досі? Слухав і розумів. Хто, як не я, приймав твій норів, потурав твоїм примхам і честував твоєю волю? <...> Я з народин заживлений твоєю водою, похрещений нею, ти течеш моїми жилами й нервами, промиваєш мої мислі» [4, с. 345].

Старий не уявляє свого життя без Ріки, ніколи не дозволяючи «осквернити» її води ані пранням, ані напуванням худоби, ні миттям реманенту тощо. Він щодня лагідно вітається з нею, як ні з ким іншим: «Так він ні до кого не обмовлявся. Навіть до старої» [4, с. 336]. Горянин з дитинства навчений читати знаки води, довірятися їй і вірити Ріці найбільше. Він зізнається, що вода Ріки снилася йому, коли доводилося відлучатися, «як, бувало, сниться тіло молодої жони» [4, с. 346].

Відповідно до юнгівської теорії, вода асоціюється з глибинами підсвідомого, репрезентуючи те, що перебуває нижче «поверхні» свідомості, а в снах вона символізує різні прояви людської підсвідомості. Таким способом конструюючи хронотоп старого, автор роману «Горянин. Води Господніх русел» підкреслює зв'язок героя з його внутрішнім світом і колективно-родовим несвідомим, створюючи образ води як метафору занурення в глибини психіки. Через цей символ М. Дочинець відображає процес самопізнання горянина, а вода постає як своєрідний міст між світом зовнішнім та внутрішнім, підсилюючи глибину його образу: «Розуміла його лише Ріка <...>. Вода, що повсякчас була в русі, щось відносила, а щось приносила» [4, с. 507]. Нахиляючись над дзеркалом води, він переконувався: «Ми впізнавали один одного і раділи цьому. Так було і, здавалося, буде довіку» [4, с. 421]. Акцентуючи на

«здавалося», Дочинець підкреслює, що зіткнення з Рікою буде неминучим, як і неминучий внутрішній конфлікт з власним «я» – неупередженим і справжнім, таким, як його відображає вода. Майже дослівно висновує й К. Г. Юнг: «...той, хто заглядає в дзеркало води, спершу бачить лише свій власний образ. Хто йде до себе самого, той таки ризикує зустрітися з самим собою. Дзеркало не лестить, воно правильно відображає те, що заглядає в нього...» [7, с. 34]. Вода-дзеркало не просто показує зовнішній вигляд, а й відкриває правду, позбавлену ілюзій. Апелюючи до архетипу води як до засобу самопізнання, Дочинець підсилює мотив глибинного зв'язку людини із собою і розкриває її духовне зростання в результаті такої зустрічі з власним внутрішнім образом.

Досліджуючи архетип води, М. Еліаде у своїх роботах зазначав, що вона є праобразом і універсальною стихією, яка містить у собі початок і кінець, перетворення і загибель [5]. У романі Дочинця вода, набуваючи форми Ріки, теж постає як елемент, що пов'язує старого зі світом предків і наділяє його сприйняттям часу: «І Ріка, як час, текла кудись проміж берегів... Ріка води і ріка часу» [4, с. 414]. Міцний зв'язок з родом оприявлюється в творі через численні ретроспекції старого: його спогади до найменших дрібниць відтворюють образи матері Меланії-хлібниці, батька Йонка, діда Микули, баби Злоти, вуйка Тимоша, які формували світогляд горянина, його шанобливе ставлення до природи, зокрема й благоговійне сприйняття Ріки. Підкреслює й підсилює цей міцний родовий зв'язок ще й присвята роману Дочинця – «Моєму Кривому Роду...». Тож не випадковим є глибинний внутрішній конфлікт старого, коли Ріка спричинилася до загибелі дружини та руйнування його обійстя.

Амбівалентність архетипу води в романі передається переконливо через низку символічних епізодів, які розкривають складні й водночас протилежні почуття героя до Ріки. З одного боку, вода виступає як очищувальна сила, до якої герой нерідко звертається в молитві, перейнятої від діда Микули, просячи: «Водичко, найстарша царинко. Омиваєш гори, доли, коріння – омий і мене від усякої мерзи». Моменти, коли він лягав «хрестом на плесо» і віддавався течії, свідчить про його прагнення єднання з Рікою та прийняття її сили як життєдайної сутності. Ріка в цей момент перетворюється на образ милосердного початку, приймаючи горянина, «як блудного сина» [4, с. 505]. Однак ця життєдайна Ріка водночас стає стихією, здатною нещадно знищувати. Уночі вона проявляє свою темну сторону,

коли «вхопила ще шмат берега» – і це сприймається старим як акт підступного вторгнення: «То була хижа Ріка. Ріка ночі» [4, с. 464]. Його гнів викликає не стільки втрата землі, скільки підлість, із якою Ріка заволоділа його територією – «нишком, по-злодійськи», виявляючи «особливий підступ, зухабне віроломство». Така поведінка води викликає у героя гостре почуття несправедливості, бо Ріка, яку він сприймав як частину своєї душі, тепер зраджує його, завдаючи болю та позбавляючи того, що він вважав своїм.

Картина світу старого зазнає глибинної трансформації, адже його трепетне ставлення до Ріки, що домінувало в його світогляді від народження, перетворюється на болісне усвідомлення її як всевладної стихії, яка не піддається людському контролю, та власної відстороненості від колись нерозривного зв'язку з нею. Води Ріки постають для горянина чимось більшим за природну силу, поступово перетворюючись на абсолютну метафізичну сутність, з якою він наважується вступити в боротьбу, адже вона посягнула не тільки на його помешкання, але й на могили його пращурів – на те, що втілює його коріння, пам'ять роду і саму сутність його ідентичності. «Вода обкраювала острів його життя, звужувала простір його духа. Вода, що колись була його відрадою, тепер стала загрозою» [4, с. 373]. Прозрівши, що досі не розумів Ріки повністю у всій її загрозливій величі, старий приймає свідоме рішення «впокорити» [4, с. 379] її води, яка розмивають межі, несучи небезпеку поглинути поховання роду. Для нього це значить більше, ніж просто фізичне поглинання: це виклик і випробування віри та волі, прагнення залишитися собою перед могутньою стихією.

Монолог протагоніста, в якому він звертається до Ріки як до вічної, нездоланої і вищої сили, передає усвідомлення ним природи води як всевладної і руйнівної стихії: «...я малий – а ти велика. Я слабкий – а ти дужа. Я нетривкий – а ти вічна, як цей світ. Ти – Ріка, а я лише жива краплина тебе на цьому березі життя» [4, с. 345]. Цей момент стає кульмінацією його розуміння стихії, яка має власну волю і нездоланну силу, проти якої людська воля і зусилля здаються нікчемними.

Парадоксальність архетипу води в романі Дочинця розкривається ще глибше, коли герой усвідомлює, що будь-які спроби приборкати Ріку є марними. Його намагання захистити своє родове гніздо – мізерні перед її руйнівною силою: «Ріка знову протинала долинку широкою тремтливою стрічкою», змиваючи сліди його тяжкої «мозильної» праці «за одну ніч» [4, с. 550].

Переломним моментом взаємодії старого та Ріки стає момент, коли вона вкотре легко зруйнувавши результати тривалої, фізично виснажливої праці горянина, в якийсь момент спричинилася до його розуміння, що боротьба з водою, як і з своєю власною природою, породжує тільки ще більш болісну боротьбу. І в змішаних почуттях його раптово пронизує думка, що «...шкода свого обтятого ґрунту, але шкода було й Ріки, несамовитої в немочі. Як зарадити тут собі, аби не завадити ще більше їй? Одне він розумів достоту: Ріка не впустить у себе, у своє тіло ніяку перепону ззовні» [4, с. 571], бо вона буде для неї такою ж болючою, як для нього «тернина під шкірою чи смітинка в оці». Цей образний хронотоп підкреслює єдність і взаємопроникнення їхніх світів: старий прозирає, що глибинна суть Ріки – її «серце», приховане під водою, – віддзеркалює його ж власні страждання та внутрішні конфлікти.

М. Дочинцю вдається переконливо передати амбівалентність архетипу води, яка виступає одночасно й рятівною, і руйнівною силою, що випробовує героя на міцність і змушує його замислитися над власною природою та межами людської влади над стихією. Вода стає метафізичною сутністю, яка об'єднує протилежні емоції та розкриває двоїстість людської природи – прагнення контролю й одночасно – потребу в покорі перед величчю природи.

Збагнувши зрештою «серце» Ріки, прихилиючи коліна перед нею і називаючи сестрою, старий відчуває довгоочікуване полегшення, бо до нього нарешті повернулося порозуміння з водами Ріки: «Тобі стало тісно, і свій поступ ти вирішила почати з мене. Знаю, так ведеться: притісняють того, хто найближчий, а отже – найслабший у своїй прихильності й любові» [4, с. 421]. Прийнявши це, майже відразу старий знаходить спосіб безболісно для обох змінити її русло, врятувавши не лише рідні могили, але й власну душу від гризот та почуття провини перед загиблою Калиною. І тільки у фіналі твору відкривається повною мірою один з його епіграфів – «Вода аж по душу мене обгорнула», взятий з Книги пророка

Йони, – що вказує на глибину злиття головного героя з водами Ріки, підсилюючи філософське наповнення роману. Водна стихія стає символічною домінантою життя протагоніста, який проходить сповнений втрат, тривалий і виснажливий процес, аби примиритися зрештою з собою, прийняти природний порядок речей, а саме: пройти шлях, названий Юнгом інтеграцією архетипу [7], тобто прийняттям як позитивного, так і руйнівного проявів архетипного символу.

Висновки. Ураховуючи, що архетип становить собою своєрідний вплив підсвідомого на свідомість людини, є підстави виокремлювати архетип води в романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». Завдяки майстерності автора в творі яскраво передано амбівалентність архетипу води через образи балансування між її життєдайною та руйнівною сутністю. Така письменницька переконливість досягається через детальні, багатшарові описи та символіку, яка підкреслює двоїсту природу води: вона одночасно втілює джерело сили та загрозу, створюючи для головного героя простір постійної внутрішньої боротьби.

Відносини старого з Рікою змінюються: від захоплення і благоговіння – до протиборства і, нарешті, до примирення, коли він усвідомлює, що його боротьба проти води марна. Обкраюючи «острів його життя» [4, с. 373], що символізує зменшення часопростору горянина, хронотопу його дому, вода водночас і «розбудила його до життя» [4, с. 593]. Це пробудження, спричинене загрозою з боку води, підсилює не тільки усвідомлення старим міцного зв'язку з родом, але й розуміння крихкості й тимчасовості власного буття.

Таким чином, архетип води в романі виступає не просто символом природної сили, але й відображенням глибинних процесів у свідомості героя, його внутрішнього конфлікту та прагнення гармонії. Вода уособлює неминучу природну циклічність, яка не піддається людській волі, і стає для горянина уроком мудрості, примирення з собою та усвідомленням, що «в сих трудах і була моя правда, але сила твоя» [4, с. 593].

Список літератури:

1. Горболіс Л. Екокультурний вектор образу головного героя роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 2. С. 124–132. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/791bb81e-fa2c-4499-941f-73ba6fa6f86b/content> (дата звернення: 22.09.2024).
2. Горболіс Л. Екотілесний аспект осмислення взаємин людини і природи в романі Мирослава Дочинця «Світован. Штудії під небесним шатром». *Філологічні трактати*. 2017. Т. 9, № 3. С. 98–107. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/197/171> (дата звернення: 03.10.2024).
3. Горболіс Л. Погодження з природою як подолання травми (за романом Мирослава Дочинця «Вічник»). *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. 2018. № 2. С. 22–131.

4. Дочинець М. Криничар. Діяріуш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Горяннин. Води Господніх русел. Мукачево : Карпатська вежа, 2019. 611 с.
5. Еліаде М. Священне і мирське ; Міфи, сновидіння і містерії ; Мефістофель і андроген ; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / [пер. з нім. Г. Кьорян]. Київ : Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 591 с.
6. Зборовська Н. В. Психоданаліз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 292 с. (Серія Альма-матер).
7. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. 2-ге опрац. вид. Львів : Астролябія, 2018. 608 с.

Nikolenko O. M. THE ARCHETYPAL IMAGE OF WATER IN MYROSLAV DOCHYNETS'S NOVEL "HIGHLANDER. THE WATERS OF GOD'S STREAMS"

The article is devoted to the analysis of the archetypal image of water in the novel by the contemporary Ukrainian writer, Shevchenko Prize winner Myroslav Dochynets 'Highlander. The Waters of the Lord's Streams' through the prism of the protagonist's relationship with the element. In the text, water is an ambivalent symbol that combines opposite qualities – life-giving power and destructive potential: on the one hand, it appears as a source of vitality, a symbol of fertility and spiritual renewal, and on the other hand, it threatens the hero, encroaching on his own physical living space and the spiritual values of his entire family.

The paper examines the biblical connotations of the image of water, which lays the philosophical foundation for analysing the hero's interaction with the element. On the basis of the concepts of C. G. Jung and M. Eliade, in which water is one of the central archetypes, the question of the archetypal symbolism of water as an element of the collective unconscious, reflecting the deep structures of the human psyche. It is found that in the novel of the Ukrainian author, the image of the River serves not only as a symbolic element that determines the emotional experiences of the hero and his existential search, but also simultaneously forms his chronotope of home with tangible and intangible components. The old man perceives the river as a part of his native space, it embodies stability and generational continuity for him, but when faced with the destructive power of water, the old man was forced to reconsider his established principles of coexistence with the river.

Thus, the article reveals the role of water as a symbol that helps to reveal the protagonist's worldview and reflect his evolution. The old man treats the river as a living being, feeling respect and gratitude for it, but later he realises its power as a destructive energy that threatens everything he loves and holds dear. This personification of water reinforces the mystical connection between humans and nature, which is inherent in many archaic cultures. Myroslav Dochynets refers to the image of water as a boundless cosmic force that lives according to its own laws and is a symbol of eternity. This archetypal image reveals a deep connection between the individual and the collective, between the conscious and the subconscious.

Key words: *Dochynets, archetype, symbol, time space, chronotope of the house.*